

Сгорова В. С.

Ст. викладач факультету соціології і права
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут»

В нынешних условиях развития Украины как независимого, демократического и правового государства особенной актуальности заслуживает проблема конституционно-правового статуса судей судов общей юрисдикции. С судебно-правовой реформы особенного внимания заслуживают обязанности судей судов общей юрисдикции.

In the modern terms of development of Ukraine as the independent, democratic and legal state of the special actuality is acquired by a problem constitutionally legal to status of courts of judges of general jurisdiction.

У сучасних умовах розвитку України як незалежної, демократичної і правової держави особливої актуальності набуває проблема конституційно-правового статусу судів суддів загальної юрисдикції. З судово-правовою реформою особливої уваги заслуговують обов'язки судів суддів загальної юрисдикції.

Ключові слова: обов'язки, судді судів загальної юрисдикції, службові обов'язки, професійний обов'язок.

Грунтовні розробки з проблеми обов'язків містяться в дослідженнях російських вчених: Абросимова Е.Б., Евдокимова В., Смоленцева Е.А. та інші науковців. Аналіз окремих аспектів зазначеної проблеми зустрічається у працях українських дослідників. Грошевого Ю.М., Бойко В.Ф., Бринцева В., Марочкіна І.Є., Москвіча Л.М. та інших авторів. На жаль, фундаментальних наукових досліджень, безпосередньо присвячених проблемі обов'язків судів суддів загальної юрисдикції, обмаль. Певні аспекти щодо реалізації зазначеної проблематики досліджують Москвіч Л.М. і Марочкін І.Є. та інші російські правознавці.

Набуваючи статусу судді, суб'єкт вступає в певні правовідносини з державою, суспільством, членами професійної групи, іншими посадовими особами і громадянами. Особливе становище судді потребує чіткого нормативного врегулювання таких правовідносин шляхом закріплення не тільки прав, а й обов'язків.

Тлумачний словник визначає "обов'язок як те, що підлягає безумовному виконанню, як те, що необхідно для виконання внаслідок суспільної вимоги чи внутрішнього спонукання; як передбачену, належну поведінку суб'єкта"¹.

Більшість учених під юридичним обов'язком розуміють установлену законом міру соціально необхідної, найбільш розумної і доцільної поведінки, забезпечену можливістю застосування примусових заходів до суб'єкта такої поведінки за невиконання обов'язку².

Іншими словами, сутність юридичного обов'язку полягає в *необхідності* певної поведінки, у виконанні певних вимог, установлених конституційно-

правовою нормою. Категорії "необхідність" іманентні такі властивості, як: 1) вимога вчинення конкретних дій; 2) вимога утримуватись від вчинення певних дій; 3) вимога вчинення або не вчинення тих чи інших дій від інших осіб; 4) необхідність юридично відреагувати на вимоги правомочної особи, коли передбачена певним обов'язком поведінка не виконується³.

Закон чітко визначає вид та міру необхідної поведінки. Саме на конкретний вид поведінки повинен орієнтуватися носій обов'язку, щоб його дії мали належний, бажаний характер. Вимога, яка сформульована в юридичному обов'язку і звернена до її носія, є реальною: не можна покласти на людину обов'язок, який вона практично ніколи не могла б виконати. Тому при нормативному закріпленні обов'язку важливо визначити не тільки вид належної поведінки, а й її міру.

Таким чином, обов'язок, з одного боку, існує і розрізняється в рамках належної, встановленої правом і забезпеченої державним примусом поведінки. З другого боку, обов'язок – це певна якість і межі такої необхідної поведінки.

Використовуючи загальнотеоретичний підхід до розуміння сутності юридичного обов'язку, звернемося до дослідження службових обов'язків судді.

Службові обов'язки суддів судів загальної юрисдикції – це нормативно визначені вид та міра необхідної поведінки представника судової влади, котрі забезпечують реалізацію інтересів суб'єктів, з якими суддя вступає у правовідносини при здійсненні професійних функцій. Невиконання або неналежна реалізація

суддею службових обов'язків може призвести до істотних змін у його правовому становищі, навіть до втрати статусу носія судової влади.

Службові обов'язки судді мають характер додаткових і не виключають необхідності виконувати конституційні (загальні) та інші загальногромадянські юридичні обов'язки. Так, наприклад, заняття посади судді не скасовує обов'язку захищати Вітчизну, сплачувати податки, утримувати своїх дітей до досягнення ними повноліття, а також виконувати інші зобов'язання, що випливають з цивільно-правових відносин (якщо перебування в таких правовідносинах не суперечить статусу судді).

Сутність службових обов'язків суддів судів загальної юрисдикції полягає в тому, що це не тільки належна, необхідна, потрібна з погляду не лише закону, а й моралі поведінка носія судової влади, зміст якої обумовлюється специфікою статусу, особливостями соціальної функції носія судової влади. Суддя не тільки в професійній, а й у суспільній діяльності, приватному житті повинен дотримуватися певних норм поведінки, яка спрямована на підтримання авторитету судової влади загалом.

Іншими словами, службові обов'язки суддів судів загальної юрисдикції містять як урегульовані нормами права вимоги щодо необхідної поведінки судді, тобто юридичні обов'язки, так і носять характер моральних, які зумовлені вимогами професійного обов'язку та совісті судді. При цьому юридичний обов'язок виступає водночас і як моральний, тоді як моральний обов'язок не завжди є юридичним.

Функціональне призначення службових обов'язків полягає в забезпеченні реалізації прав суб'єктів, з якими суддя вступає у правовідносини. Кожному службовому обов'язку суддів судів загальної юрисдикції завжди протистоїть чиєсь право, володар якого може в будь-який час висунути вимогу щодо його виконання.

Відповідно до ст. 6 Закону України "Про статус суддів", на суддю покладаються такі обов'язки, як:

- при здійсненні правосуддя дотримуватися вимог Конституції і законів України, забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд судових справ із дотриманням установлених законом строків;

- утримуватися від політичної, підприємницької та іншої оплачуваної діяльності, крім наукової, викладацької і творчої, дотримуватися вимог службової дисципліни та розпорядку роботи суду;

- не розголошувати відомості, які

становлять державну, військову, службову, комерційну або банківську таємницю, таємницю дорадчої кімнати, відомості про особисте життя громадян та іншу інформацію, про яку вони дізналися під час розгляду справи в судовому засіданні, для забезпечення нерозголошення якої було прийняте рішення про закриті судові засідання;

- не допускати вчинків і будь-яких дій, що ганьблять звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності⁴.

Отже, як бачимо, правове закріплення службових обов'язків суддів судів загальної юрисдикції проявляється у певних вимогах до його поведінки. Результатом такої поведінки судді виступає його волевиявлення у формі прийнятих рішень, дій чи бездіяльності в період перебування у статусі носія судової влади. Поведінка судді може бути законною, тобто відповідати вимогам законодавства України, або незаконною. В останньому випадку вона є підставою для притягнення судді до юридичної відповідальності.

Зважаючи на те, що до структури службових обов'язків суддів судів загальної юрисдикції входять як юридично оформлені вимоги щодо службової поведінки судді, так і вимоги, які мають моральний характер, що при їх безлічі робить неможливим чітке конкретизування всіх службових обов'язків суддів загалом, їх вичерпного переліку, законодавець передбачив загальні підстави необхідної поведінки судді, чітко закріпивши лише ті можливі порушення, що тягнуть за собою накладення стягнень.

З метою наукового дослідження, на нашу думку, варто виділити такі групи службових обов'язків суддів судів загальної юрисдикції: а) дотримання законодавства України при здійсненні професійної діяльності; б) дотримання етичних основ діяльності; в) сумлінне і професійне виконання своїх службових функцій.

Дотримання законодавства суддею можна розглядати в двох аспектах: по-перше, вся службова діяльність суддів судів загальної юрисдикції відбувається в установлених законодавством процесуальних рамках, порушення яких є підставою для визнання рішення судді незаконним. По-друге, суддя безпосередньо застосовує норми національного законодавства при вирішенні конкретних спорів про право. Він має право використати будь-яке джерело права, котре є частиною національного законодавства України: Конституцію, інші нормативно-правові акти, прийняті на її основі, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Щодо роз'яснень пленумів Верховного Суду України та Вищих спеціалізованих судів, то питання про їх віднесення до джерел права є дискусійним в юридичній науці⁵. На даний час в Україні тільки два суди мають відповідні повноваження – Верховний Суд та Вищий господарський суд. Роз'яснення з питань застосування судами законодавства при вирішенні справ відповідної юрисдикції є результатом узагальнення певної судової практики, а також аналізу суддями названих судів судової статистики, виявлення тенденцій її розвитку, прогалин у правовому регулюванні, характеру судових помилок і методів їх усунення та ін. Виходячи зі змісту Закону України “Про судоустрій України”, ці роз'яснення мають рекомендаційний характер (хоча таке визначення природи цього документа згадується лише у ч. 1 п. 3 ст. 39 “Повноваження вищого спеціалізованого суду, а у ст. 55 “Пленум Верховного Суду України” та ст. 44 “Пленум вищого спеціалізованого суду зауваження щодо рекомендаційного характеру роз'яснень відсутні). На наш погляд, підхід до визначення роз'яснень пленумів згаданих судів як до акта рекомендаційного характеру обґрунтовано принципом незалежності судів та суддів при прийнятті рішень і підкоренням їх лише закону. Разом з тим вважаємо плідною думку О. Б. Абросимової, згідно з якою ці роз'яснення виконують роль субсидіарних тлумачень, які є для суддів додатковими, затребуваними орієнтирами в питаннях застосування норм права, тобто є самостійним джерелом права. Автор наводить вагомні аргументи на користь своєї позиції: а) прийняті уповноваженим на те органом держави; б) зміст становлять правила, виражені в абстрактній формі, звернені до необмеженого кола осіб; в) передбачають багаторазове застосування; г) обов'язково оприлюднюються⁶. Саме з цих міркувань виходять вчені⁷, які відстоюють позицію про віднесення роз'яснень пленумів вищих судів держави до джерела права, а саме до нормативних актів підзаконного характеру. Не вступаючи в дискусію, відзначимо, що реальна практика діяльності судів свідчить про те, що при прийнятті рішень судді обов'язково співвідносять власну думку з існуючими роз'ясненнями пленумів відповідних судів. На ці ж акти орієнтуються й інші зацікавлені у справі суб'єкти. Отже, офіційно роз'яснення пленумів відповідних судів щодо застосування законодавства не визнаються джерелом права, тобто обов'язковими для суддів, проте *de facto* вони ними є. Стаття ж 55 Закону України “Про судоустрій України” однозначно не визначає природу роз'яснень пленумів, а

отже, створює передумови для неоднозначного тлумачення норми.⁸

Етичні вимоги до поведінки судді закріплені в Кодексі професійної етики судді і є сукупністю моральних правил поведінки судді, за допомогою яких можна оцінити його дії з погляду таких цінностей, як справедливість, сумління, гідність, людяність тощо⁹.

Однієї з найважливіших категорій етики, що виражає моральні обов'язки суддів судів загальної юрисдикції стосовно держави, суспільства, конкретної людини, в інтересах якої здійснюється правосуддя, є професійний обов'язок. Разом з тим особливість професійного обов'язку судді полягає в тому, що він має не тільки моральну, а й правову природу. По-перше, він містить у собі як обов'язок, передбачений правовими нормами, так і обов'язок перед суспільством, пов'язаний зі здійсненням професійної діяльності. По-друге, професійний обов'язок усвідомлюється суддею як моральна необхідність і виконується у зв'язку з його переконанням. У цьому аспекті гарантіями його виконання є насамперед моральні чинники – сумління, гідність, справедливість, громадська репутація тощо¹⁰.

Іншими словами, професійний обов'язок – це сукупність органічно взаємопов'язаних моральних і правових обов'язків суддів судів загальної юрисдикції перед суспільством, котрі обумовлюються вимогами професійної діяльності та усвідомлюються суддею як моральна необхідність. У цьому понятті органічно поєднуються правові, моральні та естетичні (справедливість, добро, краса) сторони на думку М. М. Ібрагімова, В. В. Куличенко, Б. Г. Ведіна.

Більше того, Ю. М. Грошевой до змісту професійного обов'язку судді включає: 1) розуміння цілей і завдань правосуддя; 2) усвідомлення своїх службових обов'язків; 3) орієнтацію діяльності на суворе дотримання вимог закону при розгляді і вирішенні судових справ¹¹.

Професійний обов'язок судді, будучи складовою частиною громадського обов'язку, є моральним у його об'єктивному і суб'єктивному аспектах. Моральна цінність його об'єктивного змісту полягає в тому, що останній спрямований на вирішення найвищого завдання: захист прав і свобод особи, відновлення справедливості.

Усвідомлення суддею професійного обов'язку передбачає турботу про професійну гідність, постійне вдосконалювання професійної майстерності, прагнення виховувати своєю

діяльністю, особистим прикладом повагу до закону, правосуддя, суду¹².

Однак потенційні можливості професійного обов'язку можуть виявлятися тільки в тому разі, якщо вони доповнюються відповідним суб'єктивним ставленням до нього, коли службові обов'язки сприймаються і усвідомлюються як особисті, як глибинна потреба і переконання в справедливості і правоті справи своїх дій, професійної діяльності загалом.

Внутрішня потреба судді у виконанні професійного обов'язку розкривається з позиції такої етичної категорії, як суддівське сумління.

Суддівське сумління – це усвідомлення моральної відповідальності перед іншими людьми, моральна самооцінка, вольовий контроль суддею своїх учинків з погляду моральних норм і суспільних принципів. Суддя зобов'язаний з повагою ставитися до колег за професією, громадян, бути ввічливим, коректним у службових відносинах, дотримуватися високої культури спілкування.

Суддівське сумління, на думку Ю. М. Грошевого, не тільки має оціночний характер, змушуючи суддю співвідносити свої дії і рішення з правовими приписами і нормами моралі, а й спонукає його діяти відповідно до внутрішнього переконання, протистояти зовнішньому впливу і тиску. Сумління судді – один із засобів мотивації вибору варіанта поведінки, що допускається законом¹³.

Таким чином, *дотримання етичних основ діяльності* передбачає утримання суддею від дій, що можуть бути розцінені як використання посадового становища в особистих цілях чи можуть викликати сумнів у його неупередженості, незалежності і справедливості винесених рішень. Суддя зобов'язаний не допускати будь-яких дій, що можуть заподіяти шкоду, порушити нормальну діяльність суду чи дискредитувати судову владу загалом. Принциповим є положення про те, що суддя не повинен як під час виконання службових повноважень, так і в приватному житті вчиняти дій, що можуть негативно відобразитися на його моральному вигляді, завдати шкоди його професійній та громадській репутації. При цьому під репутацією судді слід розуміти загально визнані в професійній групі, у суспільстві в цілому уявлення та оцінку поведінки судді як посадової особи судової влади, носія державно-владних повноважень. Для судді, який не дотримується етичних основ діяльності, повинні наставати негативні наслідки, зокрема дисциплінарна відповідальність.

Сумління і професійне виконання

службових функцій у першу чергу передбачає повну самовіддачу судді. Він повинен утримуватися від іншої роботи, яка заважає йому належним чином виконувати свої службові обов'язки і якій він не повинен приділяти увагу протягом свого робочого часу.

Йдеться про те, щоб суддя не мав іншої оплачуваної роботи, за винятком наукової, викладацької або творчої. Безперечно, виконання навіть такої додаткової роботи не повинно позначатися на якості професійної діяльності судді.

Крім того, дотримання вимог сумлінного і професійного виконання обов'язків суддів судів загальної юрисдикції передбачає вдосконалення професійної майстерності, систематичне підвищення кваліфікації. Успішна реалізація цих обов'язків судді включає вирішення певних проблем організаційно-правового характеру.

Забезпечити належне виконання суддею досліджуваного обов'язку повинен якісно новий мотиваційний механізм, котрий не тільки матиме стимулюючий характер, а й ставить суддю перед необхідністю постійно вдосконалювати свої професійні знання, уміння, навички. Повинні бути створені умови, здатні забезпечити належне ставлення кожного судді до професійного навчання, виховати в нього постійну необхідність збагачення власних знань, навичок, самовдосконалення і сформувати в нього особисту відповідальність за свій професійний розвиток.

Держава за допомогою закріплення цього обов'язку в законі повинна передбачити певні гарантії для того, щоб систематичне професійне навчання суддів судів загальної юрисдикції, вдосконалення професійної майстерності стали складовою частиною їхньої професійної діяльності. Але не тільки за особистою ініціативою, а з обов'язковою вимогою, що здійснюється за рахунок державного бюджету. Такими гарантіями можуть стати вдосконалена система підбору кадрів, просування по службі, тестування, періодична атестація суддів. За неналежне виконання цього обов'язку суддя притягується до дисциплінарної відповідальності.

Як уже було відзначено, однією з особливостей службових обов'язків суддів судів загальної юрисдикції є те, що вони містять певні норми моралі і не можуть мати повну нормативну визначеність, що, безумовно, пов'язано зі специфікою професійної діяльності судді. Тому, на наш погляд, розглядати виконання службових обов'язків необхідно з позиції самої їх реалізації (тобто у вигляді специфічної діяльності) як суддею, так і державою, її органами. Як відзначали В. О. Пертцик і

Л. П. Шмайлова, реалізація норм права являє собою не що інше, як процес практичного впровадження в життя вираженої в них державної волі всіма відповідними суб'єктами. Реалізація норм здійснюється через відповідну поведінку суб'єктів права, які узгоджують її з юридичними веліннями¹⁴.

З огляду на викладене вважаємо, що належна реалізація службових обов'язків повинна забезпечуватися не тільки за допомогою різного юридичного інструментарію (правових норм, що визначають коло службових обов'язків судді, основних форм і способів їх реалізації, відповідальності за невиконання і т. д.), а й враховувати вплив індивідуальної, соціально-психологічної структури особистості їх виконавця (його ціннісні орієнтації, установки, цілі тощо) на процес виконання службових обов'язків. Також повинні бути передбачені певні політичні, організаційні, ідеологічні та інші соціальні умови, що спонукають до добровільного і сумлінного виконання суддею своїх службових обов'язків.

На нашу думку, службові права суддів судів загальної юрисдикції визначають вид і міру конкретно визначеної поведінки суб'єкта, наділеного статусом посадової особи судової влади. Службові права поділяються: а) що вказують на винятковість конституційно-правового статусу суддів; б) що сприяють безпосередньому виконанню службових функцій; в) що містять можливість використовувати додаткові соціальні блага.

Службові обов'язки суддів судів загальної юрисдикції – це нормативно визначені вид і міра необхідної поведінки носія судової влади. Залежно від змісту вимоги, що міститься в обов'язку, можна виділити три блоки службових обов'язків суддів: а) дотримання Конституції і законодавства України при здійсненні професійної діяльності; б) дотримання етичних основ діяльності; в) сумлінне та професіональне виконання службових функцій. Службові обов'язки мають характер додаткових і не виключають необхідні виконання конституційних та інших громадських обов'язків.

Література

1. Даль В. И. Толковый словарь русского языка : [современная версия] / В. И. Даль. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО – Пресс, 2000. – 736 с.
2. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – С. 151.
3. Там само. С. 143.
4. Закон України “Про статус суддів” від 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 8. – Ст. 56.
5. Лебедев В. М. Судебная власть в современной России: проблемы становления и развития / В. М. Лебедев. – СПб. : Лань, 2001. – 384 с.
6. Абросимова Е. Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы / Абросимова Е. Б. – М. : Ин-т права и публ. политики, 2002. – 160 с.
7. Лившиц Р. З. Судебная практика как источник права / Р. З. Лившиц // Судебная практика как источник права. – М. : Изд-во ИГиП РАН, 1997. – С. 3–16.
8. Закон України “Про судоустрій України” / Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27–28. – Ст. 180.
9. Кодекс професійної етики судді : затверджено V з’їздом суддів України 24 жовтня 2002 р. / Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 5 (33). – С. 23–27.
10. Европейская хартия о статусе судей // Российская юстиция. – 1999. – № 9. – С. 5–6.
11. Грошевой Ю. М. Роль профессионального опыта судьи в формировании его убеждения по уголовному делу / Ю. М. Грошевой // Проблемы социалистической законности. – Харьков : Вища школа, 1976. – Вып. 1. – С. 124–131.
12. Там само.
13. Там само.
14. Пертцик В. А. Реализация конституционных норм / В. А. Пертцик, Л. П. Шмайлова // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 3–10.